

УДК 373.3.016:811.161.2`233]:37.091.31.041

САМОСТІЙНА РОБОТА НАД ТЕКСТОМ У НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКАХ ДЛЯ 3 КЛАСУ

*Л. М. Шевчук, кандидат педагогічних наук,
Інститут педагогіки НАПН України, старший науковий співробітник
лабораторії сільської школи
e-mail: sh_l_m@ukr.net*

У статті розглядаються сутність і форми самостійної роботи школярів, особливості її використання у початкових класах, види завдань для самостійної роботи над текстом учнів 3 класу, доцільні для подання у навчальних посібниках.

Ключові слова: самостійна робота учнів, робота над текстом, навчальні посібники для 3 класу, навчання учнів 3 класу.

Постановка проблеми. Швидкі темпи розвитку і застосування інформаційних та телекомунікаційних технологій у сучасному суспільстві суттєво впливають на процес реформування освіти. Традиційно процес навчання передбачав передавання інформації від учителя учню для її оптимального засвоєння, однак на сучасному етапі існує нагальна потреба у формуванні у школярів навичок самостійного орієнтування в інформаційному полі, умінь постановки життєво важливих задач та їх самостійного розв'язання, адже мета навчальної діяльності – не просто передати школяреві суму знань, а сформувати компетентності, зокрема, – інформаційну компетентність, яка включає вміння самостійно шукати, відбирати, опрацьовувати, передавати іншим необхідну інформацію.

Зазначене вище мотивує актуальність систематичної організації самостійної роботи учнів над текстом, впровадження її у навчально-виховний процес, починаючи з початкових класів, що потребує ретельного добору текстів, вправ і завдань для них та розроблення відповідних посібників.

Аналіз наукових досліджень. У результаті аналізу наукових досліджень з проблеми виявлено стійкий інтерес науковців до різних аспектів самостійної роботи учнів над текстом. Зокрема актуальність формування самостійності, використання самостійної роботи у навчально-виховному процесі сучасної школи, її сутність, форми, види розглядають В. Давидов, Д. Ельконін, Б. Єсіпов, Н. Коваль, В. Онищук, П. Підкасистий, К. Ушинський, В. Ягупов та ін.; специфіку організації самостійної роботи над текстом учнів основної і старшої школи – Н. Молдавська, Л. Сімакова, Б. Степанишин, молодших школярів – О. Савченко.

У попередніх публікаціях нами виокремлено та систематизовано завдання для самостійної роботи над текстом учнів 2 класу, доцільні для подання у навчальних посібниках для курсу за вибором. Однак, спостерігається недостатність теоретичних розробок, присвячених розгляду видів завдань для самостійної роботи над текстом учнів 3 класу, особливостей структури, методичного апарату відповідних навчальних посібників.

Мета статті полягає у розгляді видів завдань для самостійної роботи над текстом учнів 3 класу, специфіки відповідних навчальних посібників.

Основна частина. Для сучасної української освіти характерне глобальне реформування на засадах компетентнісного підходу.

За визначеннями науковців поняття компетентності включає когнітивний, операційно-технологічний, мотиваційний, етичний, соціальний, поведінковий складники та трактується як готовність учня використовувати засвоєні знання, навчальні вміння та навички, здатність до здійснення практичної діяльності, заснована на знаннях, досвіді, цінностях, схильностях, що придбані завдяки навчанню [6].

У Державному стандарті початкової загальної освіти компетентність визначається як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Водночас, у новій редакції Державного стандарту початкової загальної освіти основною метою літературного читання визначено формування читацької компетентності молодших школярів, яка є базовим складником комунікативної і пізнавальної компетентності, особистісно-діяльнісним інтегрованим результатом взаємодії знань, умінь, навичок та ціннісних уявлень учнів [2].

«Сутність читацької компетентності полягає в оволодінні учнями сукупністю знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, які дають змогу їм відповідно до вікових можливостей самостійно орієнтуватися у колі дитячого читання; усвідомлено сприймати зміст текстів різних видів, добирати, аналізувати, інтерпретувати, узагальнювати інформацію, представлену у різних видах друкованої інформації, і успішно її використовувати, застосовувати для вирішення навчально-пізнавальних і практичних завдань як на предметному, так і на метапредметному рівні. Набутий читацький досвід забезпечує готовність і здатність школярів до подальшого навчання, пізнання, саморозвитку» [3, с. 55].

Необхідним є формування у школярів здатності до самостійної читацької творчої діяльності, що потребує систематичної роботи над формуванням в учнів навички читання як виду мовленнєвої діяльності, умінь сприймати, розуміти, аналізувати різні види літературних і навчальних текстів тощо [1]. Отже, окремого розгляду потребує проблема самостійної роботи молодших школярів над текстом

«Самостійність у навчанні – найважливіша передумова повноцінного оволодіння знаннями, уміннями й навичками» [4, с. 282].
О. Савченко, розглядаючи різні аспекти дидактики початкової освіти, наголошує на обов'язковості та різноманітності самостійних робіт.

Для самостійної роботи як способу є характерним, що «учням пропонують навчальні завдання та інструкції для їх виконання; робота проводиться без безпосередньої участі викладача, але під його керівництвом; виконання роботи вимагає від учня самостійного

орієнтування у навчальному матеріалі і розумового напруження» [5, с. 359].

Самостійна робота молодших школярів може бути організована індивідуально, у групах або фронтально, виконувати підготовчу, навчальну або перевірну функції.

Сучасні науковці зазначають, що «оскільки сьогодні письмові (друковані) тексти, з якими стикаються учні, представлені в різних форматах, постає нагальна потреба спеціального навчання дітей самостійно з ними працювати з метою одержання нової, додаткової навчально-пізнавальної інформації, її добору, систематизації, розв'язання практичних завдань тощо» [3, с. 56].

Самостійна робота учнів над текстом у початковій школі використовується на уроках читання з метою формування в учнів повноцінних умінь і навички читання, навчання розумінню змісту твору й засобів створення художнього образу [4].

Як зазначає О. Савченко, залежно від згаданої вище мети, різним буде зміст завдань для самостійної роботи молодших школярів над текстом – зокрема це тренувальні вправи на вдосконалення навичок свідомого, правильного, виразного й швидкого читання, або ж завдання на усвідомлення змісту художніх образів, виявлення почуттів тощо. Водночас спільною є необхідність організації самостійного перечитування тексту з урахуванням його жанрової специфіки. Для організації самостійної роботи над текстом науковець рекомендує такі завдання: «1) відтворення фактичного змісту прочитаного; 2) підготовка до виразного читання; 3) словесне змалювання за уявою; 4) пошук, аналіз, порівняння виокремлення головного, доведення, узагальнення; 5) знаходження взаємозв'язку між причиною і наслідком; 6) виявлення авторської позиції; 7) різного роду планування й перекази; 8) установлення взаємозв'язку між прочитаним і фольклором, між прочитаним і ілюстраціями; 9)

перечитування з метою виявлення оцінних суджень; 10) перечитування з метою логічного «сортування» текстового матеріалу» [4, с. 285].

У навчальній програмі «Літературне читання» [4] у державних вимогах щодо навчальних досягнень учнів 3 класу наголошено на необхідності формування умінь самостійно усвідомлювати, визначати, тему твору; знаходити у структурі тексту художні описи природи, зовнішності людини, інших живих істот; пояснювати їх роль у творі; називати учасників, розуміти зміст діалогу; визначати у структурі епічного твору початок, основну частину, кінцівку; пояснювати їх взаємозв'язок; самостійно визначати головні і другорядні персонажі; виділяти у художньому тексті та вживати у своєму мовленні під час характеристики персонажів творів, опису природи яскраві, образні вислови із твору; пояснювати їх роль у тексті; називати та розрізняти жанри творів; самостійно визначати жанрові ознаки казок про тварин, віршів, оповідань.

Опрацювання текстів різних видів (художніх, науково-художніх) містить усвідомлення, називання героїв, основних ознак героїко-фантастичних казки, вірша, оповідання, п'єси як жанру, початкове уявлення про жанрові особливості байки; висловлювання своєї оцінки поведінки, вчинків персонажів; називання теми прислів'їв, добір з низки прислів'їв того, яке найточніше відображає основну думку твору; визначення у п'єсі діалогів, монологів, слів автора, дії (картини) тощо.

Відповідно до програми «Літературне читання» [2] здійснення смислового і структурного аналізу тексту учнями 3 класу передбачає формування уміння знаходити і пояснювати зв'язки між реченнями, абзацами і частинами тексту; самостійно визначати послідовність подій у творі, складати план до невеликих за обсягом і нескладних за будовою художніх і науково-художніх текстів, користуватися планом і малюнками для переказу прочитаного; формулювати запитання до тексту; аналізувати тексти, виділяти ознаки описуваних предметів, явищ, подій; вчинки

дійових осіб; висловлювати здогадки щодо можливого розвитку подій; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки тощо.

Робота над засобами художньої виразності, емоційно-оцінного ставлення читача до змісту твору, розвитком творчої діяльності учнів на основі прочитаного потребує самостійного знаходження у тексті порівнянь, епітетів, метафор (без вживання терміну), слів, що мають переносне значення; висловлювання оцінних суджень морального і естетичного характеру про події, вчинки персонажів, описи у художньому творі, свого ставлення до прочитаного; доповнення і змінювання текстів; творчого переказу, складання творів-мініатюр про казкових героїв, творів (за власними спостереженнями, малюнками), казок, загадок, лічилок; доповнення рим; інсценізації прочитаних творів.

Перелічені вище аспекти знаходять своє відображення у підручниках з літературного читання.

Водночас, на нашу думку, існує необхідність у використанні додаткових посібників для самостійної роботи над текстом учнів 3 класу. Доцільним є об'єднання текстів та завдань до них у невеликі блоки за тематичним принципом. Як правило, це один більший за обсягом прозовий текст (казка або оповідання) та два-три невеликих прозових (казки, оповідання, науково-пізнавальні статті), сплетені в єдину тематичну канву за допомогою віршів, прислів'їв, приказок, загадок. Інший варіант побудови блоку відрізняється тим, що містить замість великого тексту два середніх за обсягом тексти (казка та оповідання, казка або оповідання та науково-пізнавальна стаття), два невеликих прозових (казки, оповідання, науково-пізнавальні статті), вірші, прислів'я, приказки, загадки. Для окремих блоків, які містять завдання на порівняння текстів, дібрано дещо більшу кількість творів.

У посібниках для самостійної роботи учнів 3 класу, у порівнянні із посібниками для 2 класу, вміщено дещо менше завдань на розвиток техніки читання. Зокрема, це завдання для самостійної роботи над

покращенням розпізнавання слів: читання важких слів; перечитування тексту з метою знаходження букви, яка найчастіше зустрічається у тексті; заданого слова; слова за початком; встановлення частотності використання заданого слова у тексті; знаходження слова за заданим номером по порядку у рядку і номером рядка, найкоротшого (найдовшого) слова, речення за заданим номером по порядку, номером абзацу; найкоротшого (найдовшого) речення; речення за початком, заданими останніми словами; речення за заданим змістом; відповіді на питання; уривка із заданими початковими та кінцевими словами; абзацу, уривка тексту із заданим змістом; опису персонажа; читання слів, речень, абзаців з різноманітним утрудненням під час сприймання.

Для самостійної роботи учнів 3 класу над текстом доцільними є завдання на впізнавання слів, речень, абзаців, відтворення тексту: впізнавання слів, речень, абзаців, які зустрічаються у тексті (виокремлення тих, які не зустрічаються); добір пар римованих слів, частин тексту відповідно до послідовності подій без опори та з опорою на низку ілюстрацій (створення діафільму, дитячої книжечки); доповнення речень зі знайомого тексту за допоміжними питаннями; знаходження помилок у детальному, стислому переказі твору; добір варіанту переказу тексту до або після заданої частини.

У 3 класі дещо ускладнюється (у порівнянні з 2 класом) робота над відновленням слів, абзаців, тексту, що мотивує вміст у навчальних посібниках завдань на відновлення слів із пропущеними буквами, речень, абзаців, тексту із пропущеними буквами у словах, реченнями; вставляння, вписування в абзаци, тексту пропущених речень, у текст – абзаців; відновлення речень, абзаців зі злитими словами; абзаців тексту з відсутніми розділовими знаками у реченнях; відновлення «розсипаних» слів, речень, абзаців (добір частин слів, речень, відновлення слів, «розсипаних» на склади, букви; речень, розсипаних на слова; абзацу, «розсипаного» на речення; відновлення слів з переплутаними буквами;

абзацу, тексту із переплутаними реченнями, частинами; відновлення речень, абзаців, тексту з помилками.

Починаючи з 3 класу вважаємо за можливе подання у навчальних посібниках завдань на редагування (абзаців, тексту з переставленими буквами у словах, реченнями; знаходження у тексті зайвих слів, заміна слів, які не відповідають змісту), доповнення тексту (вставляння, вписування пропущених речень прозового твору, рядків – віршованого), конструювання слів з букв, речень зі слів, тексту з частин.

Важливою є самостійна робота учнів 3 класу над смисловим і структурним аналізом твору. Зокрема, це виконання завдань знаходження у тексті незнайомих слів, співвіднесення слова і тлумачення; називання дійових осіб, встановлення послідовності їх появи у творі; виокремлення опису героїв; впізнавання героя за реплікою, описом, характеристикою, вчинками; добір рис характеру персонажів; порівняння персонажів за рисами характеру, вчинками, зовнішнім виглядом тощо.

Усвідомлення учнями фактичного змісту прочитаного тексту, смислових відношень здійснюється шляхом формулювання відповідей на запитання, придумування запитань, заповнення різноманітних схем.

Цікавими та доцільними для самостійного виконання школярами є завдання на співвіднесення ілюстрації і речення або частини з тексту (добір підпису до ілюстрації, частин тексту до малюнків діафільму, книжечки); добір найбільш вдалої ілюстрації до твору; знаходження помилок художника; знаходження спільного і відмінного між змістом тексту та малюнка; добір твору, до якого намальовано ілюстрацію.

Досить складною, але можливою для використання є самостійна робота учнів 3 класу над усвідомлення головної думки твору (добір із запропонованих варіантів головної думки прочитаного; добір із запропонованих прислів'я, яке відображає головну думку), усвідомленням зовнішньої структури тексту (розташування частин тексту, ілюстрацій відповідно до послідовності подій у тексті; відновлення послідовності

подій; поділ тексту на частини за планом; визначення правильної послідовності пунктів, доповнення, складання плану твору).

Формування емоційно-оцінного ставлення читача до прочитаного, розвиток критичного мислення школярів у умовах самостійної навчальної діяльності здійснюється шляхом виконання завдань на добір учнями твору, який більше сподобався; формулювання відповідей на запитання, записування думок-вражень, викликаних читанням тексту; виокремлення у тексті та маркування нової інформації; порівняння двох текстів; добір твору, близького за змістом тощо.

Доцільними для вмісту у навчальних посібниках для самостійної роботи учнів 3 класу над текстом є завдання на розвиток їх творчих здібностей: розфарбовування, домальовування, малювання ілюстрації; доповнення, придумування заголовка до тексту; прогнозування змісту тексту, героїв за заголовком, ілюстраціями, порівняння власного варіанту із запропонованим текстом; придумування вчинків героїв, іншої кінцівки казки за умови здійснення героями протилежних вчинків, кінцівки тексту; ознайомлення із розказаним у зворотному порядку подій переказом тексту; визначення особи розповідача; переказ тексту зі зміною особи розповідача; внесення у текст заданих змін.

Описані вище навчальні посібники для самостійної роботи учнів 3 класу, розроблені відповідно до навчальної програми «Читаємо. Розуміємо. Творимо» для 2-4 класів (авт. Шевчук Л.М.), радимо використовувати в умовах курсу за вибором.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, зазначимо, що для самостійної роботи над текстом учнів 3 класу доцільним є використання навчальних посібників, побудованих за блочно-тематичним принципом.

Для система завдань, вміщених у таких посібниках, у порівнянні із аналогічними посібниками для 2 класу, характерне зменшення частки самостійної навчальної діяльності над вдосконаленням техніки читання, та збільшенням – над відновленням, доповненням тексту, конструюванням

слів, речень, тексту, розвитком критичного мислення та творчих здібностей школярів.

Література

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911.

2. Літературне читання. 2–4 класи загальноосвітніх навчальних закладів / [Савченко О.Я., Мартиненко В.О., Науменко В.О., Колеснікова Н.М., Лаптева Л.І.] – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/one-four/liter_chit_ukr.doc.

3. Мартиненко В. Формування змісту літературного читання молодших школярів: сучасний вимір / В. Мартиненко. // Формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у навчальному процесі: дидактико-методичні аспекти: Дайджест 2. – Донецьк: Каштан, 2012. – с.55–63.

4. Савченко О. Дидактика початкової школи: підручник для студентів пед. факультетів / О. Савченко. – К.: Генеза, – 1999. – 368 с.

5. Селевко Г. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. / Г. Селевко. – Т.1. М.: НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.

6. Хуторской А. Ключові освітні компетентності / А. Хуторской. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/theory/2340>.

7. Шевчук Л. Бабусині хитрощі: навч. посіб. 3 кл. / Л. Шевчук. // В 4 ч. – Ч. 2. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 124 с.

8. Шевчук Л. Горішки для білочки: навч. посіб. 3 кл. / Л. Шевчук. // В 4 ч. – Ч. 1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 112 с.

9. Шевчук Л. Коник-стрибунець: навч. посіб. 3 кл. / Л. Шевчук. – В 4 ч. – Ч. 4. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 132 с. + 16 с. вкл.

10. Шевчук Л. Чи мудро збудований світ? / Л. Шевчук. // Казки народів світу. 2 кл.: в 4 ч. – Ч. 3. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 148 с.

References

1. Dergawnyj standart pochatkowoji sahalnoji oswity [State Standard of primary general education]. (2013), (ukr).
2. Literaturne chytannya. 2–4 klasy sahalnooswitnich nawchalnych sakladiw / Literary reading. 2–4 forms of general educational establishments] (2013), (ukr).
3. Martynenko W. Formuwannya smistu literaturnoho chytannya molodchych shkolyariw: suchasnyj wymir [Formation of content for literary reading by junior pupils: current measurement] (2012). *Formuwannya klyuchowych i predmetnych kompetentnostej molodshych shkoljariw u nawchalnomu processii: dydaktyko-metodychni aspekty*, pp. 55– 63 (ukr).
4. Sawchenko O. Dydaktyka poshatkowoyi shkoly: pidruchnyk dlja studentiw ped. Fakultetiw [Didactics of primary school: textbook for students of pedagogical faculties] (1999), 368 p.
5. Selewko G. Enzyklopedija obrasowatelnych technolohiy [Encyclopedia of educational technologies] (2006), 816 p.
6. Chutorskoj A. Kljuchowi oswitni kompetentnosti [Key educational competencies] (2013).
7. Shevchuk L. Babusyni chytroschi: nawsh. pos, 3 kl. [Grandma's Tricks: manual for 3rd form] (2012), 124 p.
8. Shevchuk L. Horishky dlja bilochky : nawsh. pos, 3 kl. [Nuts for the squirrel : manual for 3rd form] (2012), 112 p.
9. Shevchuk L. Konyk-strybunez: nawsh. pos, 3 kl. [A horse-skipjack : manual for 3rd form] (2013), 132 p.
10. Shevchuk L. Shy mudro sbudowanyj swit: nawsh. pos, 3 kl. [Is the world constructed wisely?] (2013), 148 p.

Шевчук Л.Н. Самостоятельная работа над текстом в учебных пособиях для 3 класса

В статье рассматриваются сущность и формы самостоятельной работы учащихся, особенности ее использования в начальных классах,

виды заданий для самостоятельной работы над текстом учащихся 3 класса, целесообразные для использования в дополнительных учебных пособиях.

Ключевые слова: самостоятельная работа учащихся, работа над текстом, учебные пособия для учеников 3 класса, обучение учеников 3 класса.

Shevchuk L.M. Independent Work on a Text in Textbooks for 3rd Form

The actuality of using independent work on a text by junior schoolchildren on the principles of competence-based approach is substantiated in the article. The essence of pupils' independent work is considered, its types and forms, most expedient for implementation in educational process of primary school for working on a text, are distinguished.

The State standard of primary general education and the curriculum "Literary Reading" are analysed with a purpose of tasks selection for independent work on a text by pupils of 3rd form.

The main trends of independent work on a text by 3rd form pupils are identified, the relevant tasks for manuals on elective course are selected and organized. In particular, it is a few number of tasks on developing technology of reading; tasks on recognition of words, sentences, indentions, texts, editing, construction of words, sentences, texts; fulfilling tasks on semantic and structural analysis of composition, developing pupils' creative activity on the basis of reading etc.

In manuals it is expedient to combine texts and selected the above tasks in small blocks according to thematic principle.

Keywords: independent work of schoolchildren, work on a text, textbooks for 3rd form, teaching 3rd form pupils.